ISCHA MEIJER

ZÓ, EN NIET ANDERS

BRIEF AAN MIJN MOEDER
EEN RABBIJN IN DE TROPEN
HOEREN

MET EEN VOORWOORD VAN CONNIE PALMEN

2020 Prometheus Amsterdam

© 2020 erven Ischa Meijer
Voorwoord © 2020 Connie Palmen
Omslagontwerp Connie Palmen in samenwerking met Suzan Beijer
Foto omslag Willem Diepraam
Lithografie omslag Marc Gijzen
Zetwerk Mat-Zet bv, Soest
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4387 9

ZÓ, EN NIET ANDERS

Een goed boek maakt een lezer en de wereld bewust van een verbod. Aan de mate waarin de schrijver zijn angsten, en vooral zijn schaamte, moet overwinnen om het boek te schrijven, kan hij peilen hoe omvangrijk en diepgeworteld het verbodene is. Hij moet allereerst zichzelf toestaan het geheim onder ogen te zien, om het daarna te onthullen.

Het is nauwelijks voor te stellen hoe onheilspellend stil het in het midden van de jaren zeventig nog was rondom de jodenvervolging, de Holocaust, de concentratiekampen, de terugkeer van de joden die de oorlog hadden overleefd, en de wijze waarop ze het leven na de bevrijding weer oppakten. De joden zelf zwegen uit schaamte voor het hun aangedane leed, de rest van de wereld zweeg om niet herinnerd te worden aan hun bewuste of onbewuste medeplichtigheid. In deze tijd van beladen zwijgen was de publicatie in 1974 van *Brief aan mijn moeder* een daad van ongehoorde moed, een hartverscheurende schreeuw die op de allereerste plaats de verwoestende effecten van dat verboden spreken hoorbaar moest maken.

Ischa Meijer werd geboren op 14 februari 1943 in Amsterdam. In *Brief aan mijn moeder* vraagt hij zich af waarom twee joodse ouders midden in de oorlog, en inmiddels gealarmeerd door onheilspellende verhalen over deportaties en werkkampen, een kind verwekken en geboren laten worden. Zelfs zijn naam Israël Chajiem (Israël leeft) lijkt een overmoedige uitdaging aan het adres van de Duitse

bezetter. Zijn vader, de historicus dr. Jaap Meijer, was de leraar geschiedenis van Anne Frank, en hij staat bekend als een man die het conflict niet schuwt of het zelfs met een satanisch plezier opzoekt. De bravoure waarmee hij zijn eerstgeborene Ischa noemt en waarmee hij weigert onder te duiken, blijkt een nutteloze bezwering van het lot. Op 20 juni 1943 worden Jaap Meijer, zijn vrouw Liesje Meijer-Voet en hun vier maanden oude zoon Ischa opgepakt en eerst naar Westerbork, en vervolgens naar Bergen-Belsen gedeporteerd. Het hele gezin zal de concentratiekampen overleven.

Hoewel in directe zin een oorlogsslachtoffer, is Ischa Meijer met *Brief aan mijn moeder* een van de ontdekkers en eerste woordvoerders van de zogeheten tweedegeneratie-Holocaustslachtoffers. Met een nietsontziende, en een door de psychoanalyse gescherpte blik, onthult hij dat wat verborgen moest blijven: hoe de jodenvervolging en de concentratiekampen na het einde van de Tweede Wereldoorlog op vernietigende wijze doorwerkten in het leven van een joods gezin. In het portret dat hij van zijn moeder, zijn vader, en van hun verstikkende huwelijk schildert, probeert hij de wreedheid die op het conto van de Holocaust geschreven kan worden, te scheiden van wat al in aanleg aanwezig was in de geschiedenis en de persoonlijkheden van zijn ouders. Misschien was dit wel de grootste schending die Ischa als schrijver van dit literaire kleinood beging: dat hij geen gehoor gaf aan de stilzwijgende wet zijn ouders te ontzien en te vergeven omdát ze slachtoffers waren van de Shoah. Door de genadeloosheid en intelligentie van zijn analyse, zijn afstandelijke en bewust archaïsche stijl, schept hij met zijn beschrijving van de moeder-zoonverhouding in een joods naoorlogs gezin, een van de meest hartverscheurende en gruwelijkste vrouwenportretten in de Nederlandse literatuur. De fysieke en psychische mishandeling door zijn vader, de geestelijke wreedheid van zijn moeder, en de wijze waarop een huwelijk tussen twee getraumatiseerde mensen alleen in stand gehouden kan worden door het beschimpen, kleineren, vernederen, en ten slotte volledig buitensluiten en

ontkennen van de oudste zoon – en later ook van de overige twee kinderen –, is nooit eerder zo huiveringwekkend beschreven als in *Brief aan mijn moeder*. Ook in zijn beschouving van de gevolgen van het opgroeien in een onveilige, terroriserende omgeving, waar de intimiderende technieken van de vijand in het kamp op de opgroeiende zoon werden toegepast, blijkt Ischa Meijer een begenadigd analyticus. Zijn onvermogen zich te binden en het gebrek aan scrupules waarmee hij vrienden en vrouwen in de steek liet, de angst voor elke vorm van intimiteit, de veelvuldige en gekoesterde contacten met hoeren, de gezochte maatschappelijke status van buitenstaander en zondebok, de pogingen een zelfstandig, gelukkig bestaan te leiden, worden in *Brief aan mijn moeder* onderworpen aan hetzelfde meedogenloze begrip als dat waaraan hij zijn jeugd blootstelt. Het is een heldhaftig verzet tegen het doodgezwegen worden, een uiteindelijk liefdevolle poging tot inzicht in een drama. Tussen de huiveringwekkende eerste zin: 'Moeder, het kost me moeite mij tot U te richten; ik kan me niet herinneren dat er tussen ons een vertrouwelijke band bestaan heeft', en de deernisvolle laatste: 'Zó, door iets voor U te voelen, door U tenminste te voelen, wil ik U verliezen – en niet anders', heeft Ischa Meijer een beklemmend en ontroerend meesterwerk geschreven dat zijn gelijke niet kent.

In het jaar dat *Brief aan mijn moeder* verschijnt, begint Ischa aan een ambitieus project waarvan hij diep in zijn hart vreest dat het boven zijn macht ligt: het schrijven van een roman. De aartsjournalist betreedt het pad van de literatuur, de hoogste vorm van kunst die hem net zoveel bewondering en huiver, als afkeer en afgunst inboezemt. Maar gehavende zielen zorgen er altijd voor dat ze hun doodssprongen inzichtelijk maken. Zo, door middel van snedige zelfanalyses, dekken ze zich in tegen een eventuele mislukking. Al op de eerste pagina legt Ischa zijn negatieve geloofsbrief neer aangaande het schrijven van een roman. 'Ik ben een meester in het

ongemerkt verdraaien van de werkelijkheid, vooral wanneer het erom gaat mijzelf in een onmogelijk parket te brengen, in situaties die ik ogenschijnlijk absoluut niet wil, niet aankan; kortom, ik wring mij hoe dan ook in de positie van het slachtoffer. [...] Het is zaak mij voortdurend in de rol van underdog te bewegen – dit gedrag garandeert mij tenminste dat ik niet zal falen, het dwingt de ander tot mededogen en een beschermende houding.'

Een rabbijn in de tropen gaat over de zoektocht van journalist en verslaggever Chaim Weiszkopf – een onverhuld zelfportret – naar zijn vader, Samuel Weiszkopf. Verleden en heden zijn door elkaar geweven, het verhaal over de wederwaardigheden van de orthodoxe Samuel, een rabbijn die denkt de Messias te zijn, wordt afgewisseld met het relaas van zijn gekwelde, dolende, seculiere oudste zoon Chaim. Zelf opgevoed door een vader die hem in de synagoge persoonlijk onderwees in de Hebreeuwse taal, en het jonge kind met harde hand de vijf boeken van Mozes, de joodse wetten en gebeden van buiten deed leren, tekent Ischa met het portret van Chaim Weiszkopf de verscheurdheid van de verloren zoon, een van God doordesemde ongelovige die op zoek is naar de betekenis van de joodse identiteit. In geen ander boek heeft hij zich scherper uitgelaten over het naoorlogse jodendom. 'De folklore die ons nu teistert: een vals soort heimwee naar een gezelligheid die nooit bestaan kan hebben, leugenachtige plaatjesalbums, dagboeken van onnozele onderduik-meissies: prostitutie op een schamel verleden,' laat hij Chaim zeggen, een klacht die resoneert in de kritiek die Samuel al voor de oorlog uit tegen de rijke joden die aan de grachten wonen: 'Hier is de wet folklore geworden, een toeristische attractie. Dát is pas verraad.'

Bij het schrijven van *Een rabbijn in de tropen* heeft de verstoten zoon Ischa uitvoerig gebruik gemaakt van de boeken van zijn vader, dr. Jaap Meijer. Op die manier verzet hij zich tegen de machteloosheid van het verlaten-zijn, en verknoopt hij niet alleen hun tragische levens, maar brengt hij ook hun taal en geschriften bijeen

om ze onverbrekelijk en innig aan elkaar vast te klinken. In deze schrijnende vader-zoonroman geeft Ischa een literaire invulling aan de vraag die hem een leven lang kwelde en die hij in een lezing als volgt formuleerde: 'Waar hield God op en begon mijn vader, waar begon mijn vader God te zijn?'

Voordat het in 1980 als boek wordt uitgegeven, verschijnt *Hoeren* als feuilleton in het weekblad *Panorama*, waarin zeven dagen uit het leven van een hoerenloper worden beschreven. Evenals met *Brief aan mijn moeder* doorbreekt Ischa met *Hoeren* een taboe, schendt hij het stilzwijgende verbod op het spreken over de wereld van de betaalde liefde, over de relatie tussen de prostituee en de klant, over een met schande en schaamte omgeven verhouding. In het boek – dat hij zelf als een documentaire novelle bestempelde – wisselt hij de nauwkeurige beschrijvingen van zijn wanhopige, eenzame en opwindende gang als hoerenloper af met de weergave van het gesprek met één hoer tot wie hij zich richt en die vertelt over haar leven en het vak.

Het door zijn moeder voortdurend vernederde kind, de door zijn vader verstoten zoon en de door de oorlog aan de uitroeiing ontsnapte jood, voelt zich op alle fronten een uitgestotene. De schaamte van de verschoppeling – en de woede die de beschaamde altijd voelt jegens degenen die hem vernederden – drijft hem overal ter wereld naar de tegelijk bereikbare en onbereikbare vrouw: de hoer. Beschermd tegen de onverdraaglijke intimiteit van de persoonlijke liefde, zoekt de hoerenloper de veiligheid van een door afspraken, codes, rituelen en geld begrensde verhouding, een rollenspel dat aan strikte wetten gehoorzaamt. Een vrouw speelt de hoer, ze wordt daarvoor betaald.

Zonder een spoor van zelfmedelijden beschrijft Ischa hoe een tot op het bot gekrenkt kind, als volwassen man de hevige en onvergelijkbare sensatie van de walging en de schaamte opzoekt. Hij ontleedt de vervoering en geheime trots van de buitenstaander, de op-

winding van het geheim en het taboe, en hoe ingewikkeld de werkelijkheid geworden is van iemand voor wie de schaamte – en het vooruitzicht om zichzelf in een beschamende situatie te brengen – onderdeel van zijn genot is.

Nu Ischa's drie belangrijkste boeken in een bundel bij elkaar zijn gebracht, wordt pas echt duidelijk hoe ze met elkaar verweven zijn, hoe smartelijk het lot was van het verstoten en vernederde kind. De geestelijke foltering en mishandeling door de eerste vrouw in zijn bestaan zoals beschreven in *Brief aan mijn moeder*, de zoektocht naar de vader en de betekenis van het jodendom in *Een rabbijn in de tropen*, en de gezochte schaamte en walging van de verschoppeling in *Hoeren*, vormen samen het unieke portret van een lieve, intelligente, bange en beschadigde man.

Connie Palmen
Amsterdam 2020

Brief aan mijn moeder

ook aan

FRANK EN ROEFKE C.-P.

opgedragen,

het goede voorbeeld dat zij mij gaven.

En niet het snijden doet zo'n pijn,
maar het afgesneden zijn.

VASALIS

BRIEF AAN MIJN MOEDER

Moeder, het kost moeite mij tot U te richten; ik kan me niet herinneren dat er tussen ons een vertrouwelijke band bestaan heeft.

Hoewel ik me de afgelopen jaren intensief bezig heb gehouden met het gezin waaruit ik stam, is het me nauwelijks gelukt U in gedachten of gevoelens te bereiken.

De vraag, wie aan deze situatie schuldig is, kan volgens mij gevoeglijk buiten beschouwing gelaten worden. Immers, dat moralistische schuldgevoel zou dan weer fungeren als rookgordijn voor emoties die men niet kan verklaren, misschien ook wel onverklaarbaar wil laten.

Is het nu werkelijk mijn wens dichter bij U te raken? Of wend ik mij tot die blinde vlek [want zo zou ik onze relatie voorlopig nog willen karakteriseren] om de problematiek die ons bindt vanuit een voor mij onverwachte hoek te kunnen beschouwen? En in hoeverre is er eigenlijk sprake van een gemeenschappelijk verleden?

Ruim achttien jaar hebben wij vlak in elkanders nabijheid geleefd; toch bekruipt mij steeds weer, wanneer ik mijn wonden lik, het gevoel dat ik de enige van ons vijven ben die deze periode van samenzijn als smartelijk ervaren heb – louter smartelijk. En in dat isolement voel ik mij bedreigder dan ooit; hoewel, aan de andere kant, juist die positie van belaagd-voelen me alle privileges verschaft van het kind dat nog een vanzelfsprekend en onschendbaar recht op bescherming heeft, althans denkt te hebben.

Ik ben geboren februari '43. U heeft mij altijd voorgehouden dat ik een gewenst kind was, dat U mij per se wilde hebben. Gezien de omstandigheden [die mij overigens nooit openlijk maar altijd onderhuids aan het verstand gebracht zijn] was het inderdaad een moedig besluit mij te laten komen. Natuurlijk zal er ook sprake geweest zijn van een gezonde dosis egoïsme, egocentriciteit – niettemin, in mijn ogen: een zware beslissing voor een meisje van even in de twintig, midden in de oorlog.

Wie was U toen, hoe zag U eruit? Er zijn bijna geen foto's van vroeger bewaard gebleven, weinig mensen die mij omtrent U kunnen inlichten.

Laat ik proberen mij opnieuw een voorstelling van U te maken, en dan voornamelijk uit de informatie die U mij zelf, stukje bij beetje, verschaft heeft.

Uw vader was vakbondsleider. Een man die zich van diamantslijper opgewerkt had. U schetste hem altijd als het toppunt van fatsoenlijkheid.

Over mijn grootmoeder van moederszijde weet ik weinig of niets. Behalve dan, dat zij een broer had [Uw oom, mijn oudoom], van wie ik mij wel degelijk een beeld heb kunnen vormen uit eigen waarneming. En in mijn ogen is het geenszins toevallig dat ik uit huis gegaan ben op het moment dat deze oom Arnold bij U in kwam wonen.

Een man die in de loop der tijden, wat uiterlijk en handelwijze betreft, weinig veranderd moet zijn. Een kinderziekte had zijn ene been blijvend verlamd en mede als tegenzet stelde hij alles in het werk om zijn gebrek te overleven, zijn milieu, de buitenwereld. Op zeer jonge leeftijd al had hij zich een bijzonder hoge positie weten te verwerven bij een wereldomspannend bedrijf in oliën en vanuit Londen regeerde hij over de markten van zijn product en over de familie die te Amsterdam, op de rand van de verpaupering, met van

bewondering verblinde ogen naar hem opzag. Tot het einde toe werd alleen zijn goedgunstigheid gezien.

Zijn liefste zuster [Uw moeder] heeft, praktisch tot analfabetisme afgestompt in de fabrieken waar zij na een gebrekkige schooltijd had moeten werken, op latere leeftijd weer het schrijven moeten leren, voornamelijk om de brieven van haar broer te kunnen beantwoorden; epistels, zo hartstochtelijk, dat die soms wel geadresseerd waren aan Mevrouw Marie B… [haar meisjesnaam, de achternaam van haar broer] – dit tot zekere irritatie van mijn grootvader die nogal ambivalent moet hebben gestaan tegenover de bezoeken van Arnold aan Amsterdam, waar deze als wijze en vooral rijke man in dure hotels resideerde, waar hij zitting hield om over het wel en wee van Uw gezin te beschikken.

Een typerende gang van zaken uit Uw jeugd; die geschiedenis van Uw jongste broer:

> *'Van de drie broers was hij de jongste. Hij was de eerste die meteen mocht studeren. Dat was bij ons thuis iets bijzonders. Mijn vader wilde, kon aanvankelijk niet betalen voor de studie van zijn zoons. Maar deze jongen was zóiets uitzonderlijks – de leraren van de hbs kwamen naar mijn vader toe om hem te bezweren deze jongen wel direct naar de universiteit te sturen.'*

Dit verhaal heeft U mij talloze keren verteld; als een mythe, als de historie van een andere planeet. De hoedanigheid van de gebeurtenissen werd als vaststaand aangenomen, over de omstandigheden hebben wij nooit gesproken of gediscussieerd. Dit is altijd Uw wijze van vertellen geweest: tot clichés gesleten zekerheden in Uw ineenschrompelend geheugen, waar U telkens weer op terug kon komen, steeds onoorspronkelijker en treurig.

En dit is ook de angst die mij bij het schrijven van deze brief bevangt: een al te streng vertrouwen in de door U mondeling over-

geleverde verhalen, anekdoten, zelfs – in mijn herinnering – opzichzelf staande zinnen, waaraan, in mijn diepste gevoel, eigenlijk niet getornd mag worden. Iemand die zo weinig zei als U, bestond en leefde voort in die enkele getuigenissen waar ik mij wel aan moest vastklampen om U niet te hoeven verliezen. En ik wil U niet verliezen – tenminste niet in deze zin: zoals U ervaart alles en iedereen verloren te hebben.

Oom Arnold heeft tenslotte mogen bepalen of Uw jongste broer mocht studeren: hij verstrekte immers het geld.

Een soortgelijke procedure had zich al voorgedaan toen de oudste zoon [ook al zo'n begaafde jongen] naar de universiteit wilde gaan na een voorspoedige middelbareschooltijd, alleen in dit geval ging het iets moeilijker: Uw broer Andries gold als een 'danstype' en oom Arnold keurde hem deswege eerst niet waardig om een kostbare chemiestudie te mogen volgen. Andries heeft wel eerst een jaar mogen verspillen op een van de Nederlandse kantoren van het wereldomspannend bedrijf in oliën, waar zijn chef hem als 'te knap voor jongste bediende' bevond en rapport uitbracht aan oom Arnold, de superieur, die de jongen toen pas het geld voor de opleiding verschafte.

De middelste broer, Joseph, heeft, geheel op eigen kracht, zijn weg in de maatschappij gezocht en gevonden.

Van beiden weet ik niet veel. Maar dit is zeker: ze moeten toch wel jaloers geweest zijn op die jongste jongen die zomaar meteen medicijnen mocht gaan studeren. En de arts in spe zal zich ook niet lekker gevoeld hebben tussen zijn broers en zijn ouders enerzijds, oom Arnold anderzijds.

In deze richting duiden ook de razendsnelle carrières van mijn drie ooms die de scherpe kenmerken vertonen van overdreven eerzucht.

En wat voor rol speelde U in dat gezin?

'Aan mij werd helemaal niet gedacht. Ik ging gewoon naar het gymnasium. Ik werd meer als het dommertje van de familie beschouwd.'

Toch heeft U dat gymnasium zonder mankeren doorlopen. En U zei dat zinnetje altijd zó, alsof U er toch mee instemde. Was dat wellicht de gemakkelijkste manier om U tussen die 'knappe' broers staande te houden? Was U zo bang, bent U zo bang gebleven, voor eigen jaloezie en voor die van de omringende, omknellende wereld?

'Toen de jongste afgestudeerd was, kwamen de hoogleraren bij ons aan huis. Zóiets bijzonders was hij. Hij kreeg een reisje naar Parijs van mijn vader. Een paar weken later ontvingen wij het bericht dat hij dienst genomen had in de Spaanse burgeroorlog. En we hebben nooit meer iets van hem gehoord.'

Dat reisje naar Parijs werd door U altijd als iets verschrikkelijk uitzonderlijks gepresenteerd, de verdwijning van die jongen, Uw liefste broer, als een onontkoombaar slot: 'dat gebeurt er nu eenmaal met jongens die voorgetrokken en verwend worden'; of: 'zo vergaat het beminden op wie ik, al is het dan ook stiekem, jaloers ben'; of: 'ik hield toch immers van hem'.

'Sinds die tijd is er bij ons thuis niet meer gelachen, ternauwernood gesproken.'

Het klonk als heilig uit Uw mond.

En ik vraag: waarom is deze broer er in het geniep vandoor gegaan? Waar kwam zijn idealisme precies vandaan?

Doen deze vragen er, na zo lang, nog toe?

Er schijnt in verband met deze vlucht ook sprake te zijn geweest van een liefdesgeschiedenis.